

АНТИКОРУПЦІЙНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ANTI-CORRUPTION REFORM IN UKRAINE DURING MARTIAL LAW

У статті досліджено стан антикорупційної реформи в Україні в умовах воєнного стану. На основі заяв та відповідних документів наших міжнародних партнерів висвітлено важливість подальшого впровадження антикорупційної реформи в Україні та недопущення її згортання. Вивчено результати соціологічних досліджень стосовно стану корупції в Україні. Встановлено, що проблема корупції є третьою в Україні після проблеми війни та зростання рівня життя. Водночас, корупція залишається однією з найбільших проблем у світі і оцінюється приблизно в 2,6 трільйона доларів США щорічно. Проаналізовано за період дії воєнного стану в Україні стан законодавчого забезпечення антикорупційної реформи, діяльність спеціалізованих антикорупційних інституцій: Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), Національного антикорупційного бюро України (НАБУ) та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП). Виокремлено проблемні питання та виклики в діяльності вказаних спеціалізованих антикорупційних інституцій. Констатовано, що сталість законодавчого забезпечення запобігання корупції та стабільність і послідовність функціонування антикорупційних інституцій є фундаментом для ефективності впровадження в Україні антикорупційної реформи. Досліджено рівень суспільної довіри до спеціалізованих антикорупційних інституцій протягом 2022–2023 років. Виявлено дисбаланси в оцінці рівня стану корупції в Україні серед населення та бізнесу. Проаналізовано наратив про тотальну корупцію української влади на підставі статистичних даних про притягнення публічних службовців до кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані із декларуванням недостовірної інформації, неподанням декларації про майнові статки, прийняття публічною особою пропозиції або одержання неправомірної вигоди, незаконне збагачення, зловживання впливом. Систематизовано показники України в міжнародних рейтингах оцінки корупції та причини, які зумовили такі показники. Запропоновані висновки за результатами досліджень стану законодавчого забезпечення антикорупційної реформи в умовах воєнного стану, показників діяльності спеціалізованих антикорупційних інституцій, викликів і загроз в їх діяльності, аналізу громадської думки.

Ключові слова: корупція, антикорупційна реформа, антикорупційні інституції, оцінка корупції.

The article analyzes the state of anti-corruption reform in Ukraine under martial law. Based on the statements and relevant documents of our international partners, the article highlights the importance of further implementation of anti-corruption reform in Ukraine and preventing its curtailment. The results of sociological surveys on the state of corruption in Ukraine are analyzed. It has been established that the problem of corruption is the third in Ukraine after the problem of war and rising living standards. At the same time, corruption remains one of the biggest problems in the world and is estimated at about 2.6 trillion US dollars annually. The article analyzes the legislative support for anti-corruption reform and the activities of specialized anti-corruption institutions during the period of martial law in Ukraine: The National Agency on Corruption Prevention (NACP), the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine (NABU) and the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office (SAPO). The author highlights problematic issues and challenges in the activities of these specialized anti-corruption institutions. It is stated that the sustainability of legislative support for the prevention of corruption and the stability and consistency of the functioning of anti-corruption institutions are the foundation for the effective implementation of anti-corruption reform in Ukraine. The level of public trust in specialized anti-corruption institutions in 2022–2023 is studied. The article reveals imbalances in the assessment of the level of corruption in Ukraine among the population and business. The author analyzes the narrative of total corruption of the Ukrainian authorities in terms of statistical data on prosecution of public officials for crimes related to declaring false information, failure to submit a declaration of property, acceptance of an offer or receipt of undue benefit by a public official, illicit enrichment, and abuse of influence. The article systematizes Ukraine's indicators in international corruption rankings and the reasons for such indicators. The article offers conclusions based on the results of research into the state of legislative support for anti-corruption reform under martial law, performance indicators of specialized anti-corruption institutions, challenges and threats to their activities, and public opinion analysis.

Key words: corruption, anti-corruption reform, anti-corruption institutions, corruption assessment.

УДК 316.3-043.2:328.185(477)
«364»328.185+343.352]
-048.66(477)»364»
DOI [https://doi.org/10.32782/
rma2663-5240-2023.36.11](https://doi.org/10.32782/rma2663-5240-2023.36.11)

Марченко А.В.

д. філос. у галузі публічного управління та адміністрування

Постановка проблеми у загальному вигляді. З початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України та введення воєнного стану в українському медіапросторі все частіше лунають наративи про тотальну корупцію влади. Вказані наративи підкріплюються резонан-

сними затриманнями та судовими слуханнями у справах про корупційні злочини топ-посадовців. Не виключено, що ці наративи є продуктом інформаційних атак держави-агресора спрямованими на дестабілізацію та деморалізацію українського суспільства. Тому вони є небезпечними та потребують

дослідження, оскільки створюють внутрішні загрози національній безпеці, підривають авторитет влади та руйнують стовпи української державності. Дослідження стану антикорупційної реформи в Україні в умовах воєнного стану дозволить оцінити чи дійсно в Україні все так погано, або наша країна стала об'єктом масованої інформаційної атаки та пропаганди ворога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання запобігання та протидії корупції в умовах воєнного стану досліджували С. М. Шило [1], О. М. Бандурка [2], О. М. Бурда [3], Л. І. Каленіченко, Д. В. Слинко [4], І. Д. Пастух [5] та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вказані науковці досліджували лише окремі аспекти або заходи запобігання та протидії корупції в Україні: запобігання корупції в умовах воєнного стану, застосування антикорупційного законодавства, можливість виконання НАЗК своїх повноважень тощо. Такі дослідження не охоплюють антикорупційну реформу в Україні як комплексне явище. У зв'язку з цим поза межами наукових розвідок залишилось дослідження питання стану антикорупційної реформи в Україні в умовах воєнного стану, яке ґрунтувалось би на статистичних показниках діяльності спеціалізованих антикорупційних інституцій, моніторингу громадської думки, позиції міжнародних партнерів, місця України в міжнародних рейтингах оцінки корупції.

Мета статті. Дослідити стан антикорупційної реформи в Україні в умовах воєнного стану. На основі статистичних показників діяльності спеціалізованих антикорупційних інституцій, моніторингу громадської думки, позиції міжнародних партнерів, місця України в міжнародних рейтингах оцінки рівня корупції підтвердити або спростувати тезу про тотальну корумпованість української влади.

Виклад основного матеріалу.

Антикорупційна реформа протягом останніх восьми років залишається однією з найактуальніших в Україні, а проблема корупції в Україні визнається громадянами третьою після війни та здорожчання вартості життя [6; 7].

Антикорупційна реформа в Україні була і залишається у фокусі уваги наших міжнародних партнерів. Її запровадження було передумовою надання Україні безвізового режиму з ЄС [8], а незворотність та подальше впровадження – залишається пріоритетом на шляху до членства в ЄС [9] та НАТО [10]. Необхідність підтримання курсу на незворотність антикорупційної реформи, посилення

антикорупційних заходів, інституційної спроможності антикорупційних інституцій є також предметом Меморандуму про взаєморозуміння між Україною та Європейським союзом «Інструмент надання підтримки Україні на 2023 рік (макрофінансова допомога +) до 18 мільярдів євро» [11] та Програми Міжнародного валютного фонду з розширеного фінансування в рамках Механізму розширеного фінансування (EFF) на суму 11,6 млрд [12].

З початком повномасштабного вторгнення російської федерації, в Україні протягом останніх двох років відбулося ряд негативних тенденцій у прогресі впровадження антикорупційної реформи в Україні.

Зокрема, було законодавчо звільнено публічних службовців від обов'язку подання майнових декларацій на період воєнного стану, звільнення політичних партій від обов'язку звітування про отримане бюджетне фінансування їх статутної діяльності, звільнення із прийняттям нової Антикорупційної стратегії тощо. Залишились проблеми інституційної спроможності спеціалізованих антикорупційних інституцій: неможливість НАЗК представляти інтереси в судах за складеними протоколами про адміністративні правопорушення, тривалі конкурсні процедури очільників НАБУ та САП.

Незважаючи на вказані виклики і загрози, спеціалізовані антикорупційні інституції вистояли на початку війни та змогли забезпечити безперервність свого функціонування в подальшому.

Показники діяльності НАЗК у 2021–2022 роках [13; 14] наведені в табл. 1.

Показники діяльності НАБУ та САП у 2021–2022 роках [15] наведені в табл. 2.

Отже, наведені дані схиляють до думки про те, що спеціалізовані антикорупційні інституції, незважаючи на виклики воєнного стану, забезпечили виконання покладених на них повноважень щодо запобігання корупції, не знизили темпів розслідування корупційних злочинів, моніторингу способу життя публічних службовців та забезпечення, тим самим, невідворотності покарання за корупційні правопорушення. Водночас, зменшення кількості проведених повних перевірок декларацій статків та вартості виявлених в них недостовірних відомостей, на наш погляд, пояснюється можливістю неподання декларацій публічними службовцями на період воєнного стану.

Інформація щодо рівня довіри суспільства до антикорупційних інститутів протягом 2021–2022 років [16; 17; 18] відображена в табл. 3.

Таблиця 1

Рік	Кількість проведених повних перевірок декларацій статків публічних службовців	Сума недостовірних відомостей (млн грн)	Кількість моніторингу способу життя	Сума необґрунтованих активів (млн грн)	Кількість адмінпротоколів щодо конфлікту інтересів / кількість промоніторених осіб	Сума фінансування статутної діяльності політичних партій / сума економії (млн грн)
2021	1076	1 200	12	84,8	937/181	676,7/0
2022	124	613,3	18	100	72/438	617/180

Таблиця 2

Рік	Кількість кримінальних проваджень у роботі / кількість обвинувачених	Кількість розпочатих досудових розслідувань/кількість обвинувачених	Сума відшкодування в державний бюджет у кримінальних провадженнях (млрд грн)	Економічний ефект (млрд грн)
2021	859/670	633/129	1,96	2,7
2022	716/799	459/129	2,0	3,42

Таблиця 3

Дата	НАЗК	НАБУ	САП
Липень 2023 року	26,1%	28,8%	27,7%
Грудень 2022 року	24,8%	28,8%	26,6%
Серпень 2021	13,2%	15,2%	13,6%

Наведені результати соціологічних досліджень дозволяють дійти до висновку про те, що в умовах воєнного стану рівень довіри до антикорупційних інституцій збільшився. Якщо порівнювати показники довіри населення в липні 2023 року до серпня 2021 року, то рівень довіри громадян в середньому зріс приблизно на 95%. При цьому, протягом дії воєнного стану в Україні також зберіглась позитивна динаміка зростання довіри населення до антикорупційних інституцій.

Щодо бізнесу, то станом на липень 2022 року [19] корупція була проблемою для 5% підприємств, станом на липень 2023 року – залишилась на рівні 5% підприємств [20]. При цьому, у другому кварталі 2021 року корупція

була проблемою для 15% підприємств [21]. Отже вказані результати також свідчать про зниження проблеми корупції для підприємств протягом дії воєнного стану в нашій державі, оскільки саме підприємства більш чутливо сприймають корупцію через їх безпосередню співпрацю з органами публічної влади.

У міжнародних рейтингах оцінювання рівня корупції [22; 23; 24, 25] позиції України наведені в табл. 4.

Аналіз наведеної вище інформації дає підстави стверджувати, що позиція України покращується з року в рік у міжнародних рейтингах оцінки рівня корупції, навіть в умовах повномасштабної війни.

Таблиця 4

Назва рейтингу	Рік	Позиція України
Індекс сприйняття корупції (ІСК)	2021	32 (122 зі 180 країн)
	2022	33 (116 зі 130 країн)
Індекс економічної свободи	2021	56,2 (переважно не свободна)
	2022	54,1 (переважно не свободна)
Світові індикатори врядування (показник контролю корупції)	2020	23,08 (із максимальних 100)
	2021	24,52 (із максимальних 100)
	2022	Інформація відсутня

Трансперенсі Інтернешнл Україна у коментарі до ІСК за 2022 рік зауважило, що попри російське вторгнення, наша країна показала, що її прогрес в боротьбі з корупцією – це сталий процес, який продовжується навіть у найскладніший період існування держави.

Агресія з боку російської федерації стала своєрідним іспитом для усіх українських державних інституцій, у тому числі й для органів антикорупційної системи. Робота антикорупційних органів, попри деякі обмеження, зумовлені воєнним часом, все одно відбувалася, а її результати були помітними.

Серед безперечних позитивів 2022 року можна згадати ухвалення державної Антикорупційної стратегії, довгоочікуване призначення керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП), що стало рушійною силою для активізації розслідувань щодо топ корупції [23].

У Звіті МВФ по Україні за липень 2023 року [26] Міжнародний валютний фонд також констатує певні досягнення антикорупційної реформи в Україні у 2023 році, зокрема: ведення НАЗК переліку спонсорів війни (своєрідного репутаційного важелю впливу на діяльність міжнародних компаній) та включення до нього двох з трьох найбільших міжнародних банків, що працюють в Україні (на них припадає 10% активів банківської системи), як міжнародних спонсорів війни через продовження діяльності в росії їхніх дочірніх підприємств, що належать таким банкам; розслідування НАБУ та САП та арешт голови Верховного Суду; здійснення станом на березень 2023 року понад 70% невійськових закупівель через конкурентні торги в електронній системі закупівель (Prozorro) із розкриттям кінцевих власників учасників закупівель.

МВФ зазначає про те, що антикорупційні зусилля української влади в умовах війни щодо відновлення декларування майнових статків публічних службовців, недопущення спотворення роботи електронної системи декларацій, підвищення інституційної спроможності САП розслідувати злочини топпосадовців є важливими для зміцнення суспільної довіри, зміцнення довіри донорів і приватних інвесторів, а також для просування до вступу в ЄС [26].

Водночас, спостерігаються і негативні тенденції щодо обмеження впровадження антикорупційної реформи в Україні протягом дії воєнного стану, а саме: звільнення публічних службовців від подання майнових декларацій їх статків; обмеження публічного доступу до електронної системи декларування, зволікання із прийняттям антикорупційної стратегії

(*строк дії попередньої скінчився у 2017 році, а нова була прийнята у 2022 році – прим. авт.*); відсутність процесуальної можливості у службовців НАЗК представляти у судах протоколи про адміністративні корупційні правопорушення, які вони склали; звільнення політичних парій від обов'язку подання до НАЗК звітів про використання коштів, які вони отримали з державного бюджету на здійснення їх статутної діяльності.

При цьому, станом на день написання цієї статті, закону, які покликані врегулювати окреслені вище проблеми, прийняті Верховною Радою України та перебувають на підписі у Президента України.

Статистичні дані [27] про притягнення публічних службовців до кримінальної відповідальності за злочини, пов'язані із декларуванням недостовірної інформації, неподанням декларації про майнові статки, прийняття публічною особою пропозиції або одержання неправомірної вигоди, незаконне збагачення, зловживання впливом наведені в табл. 5.

Зазначені в табл. 5 статистичні дані наводять на висновок про те, що після повномасштабного вторгнення зменшилась кількість рішень судів, які набрали законної сили, у справах про декларування недостовірної інформації, прийняття пропозиції або одержання неправомірної вигоди, незаконне збагачення, зловживання впливом. При цьому, у справах про неподання декларації про майнові статки навпаки кількість судових рішень збільшилась.

На нашу думку, такий стан речей зумовлений тимчасовою окупацією державою-агресором території України, внаслідок чого суди та органи досудового розслідування змушені були тимчасово зупинити здійснення правосуддя та досудове розслідування вказаних корупційних злочинів.

Висновки. Наведені в цій статті статистичні дані, показники провідних міжнародних рейтингів вимірювання корупції, дозволяють висувати про забезпечення невідворотності впровадження антикорупційної реформи в Україні в умовах воєнного стану. Також спростовується твердження про тотальну корумпованість української влади.

На нашу думку, вказане твердження є елементом дезінформації та деморалізації українців і спрямовані на підрив авторитету влади в суспільстві.

Нами вже висловлювалось припущення про те, що теза про тотальну корупцію в Україні – елемент інформаційної війни російської федерації як складової гібридної війни, яку вона

Таблиця 5

Вид корупційного злочину	Рік	Кількість осіб, відносно яких рішення набрали законної сили	засуджено	виправдано	Кількість осіб, стосовно яких кримінальні провадження закрито судом
декларування недостовірної інформації	2021	42	-	2	40
	2022	6	2	-	4
неподання декларації про майнові статки	2021	33	15	-	19
	2022	99	76	-	23
прийняття публічною особою пропозиції або одержання неправомірної вигоди	2021	158	99	18	41
	2022	140	65	18	57
незаконне збагачення	2021	1	1	-	-
	2022	-	-	-	-
зловживання впливом	2021	145	121	1	23
	2022	133	89	4	40

веде проти України, починаючи з 2014 року [28, с. 68], а поширювані російською федерацією наративи про корумпованість української влади – спрямовані на погіршення іміджу України за кордоном, підживлення недовіри громадян до влади і, як наслідок, унеможливлення досягнення нашою країною європейського та євроатлантичного курсу цивілізаційного розвитку.

Наші припущення були підтвердженні Центром протидії дезінформації, у публікації якого зазначено, що у фокусі уваги російських політтехнологів залишається тематика «корупції в Україні». Українців намагатимуться переконати, що українська влада з нею не бореться, «бюджет розкрадається, закупівлі не проводяться», а корупціонери залишаються без покарання. І така ситуація лише в Україні, бо у всіх європейських країнах-партнерах про корупцію навіть не чули [29].

Дійсно, за даними дослідження «Корупція. Погляд громадян: актуальність проблеми, розуміння причин розповсюдження, знання заходів протидії корупції та оцінка їх ефективності» [30], яке було проведено протягом 29 березня – 11 квітня 2023 року, боротьба з корупцією залишається топпріоритетом у 81% українців, а основними причинами корупції в Україні громадяни називають такі: «можна домовитись» (38%), «риба гниє з голови» (18%), «наш менталітет» (14%), «жадоба» (11%), «бідність» (8%), «кумівство» (5%). Крім того, понад третина громадян України (35,7%) станом на лютий 2023 року вважали, що кри-

тика антикорупційної діяльності влади під час війни є корисною [31], а у серпні 2023 року більше половини (52,5%) опитаних висловили думку, що зараз можна критикувати владу за корупцію і не згодні з тим, що така критика дестабілізує країну та зменшує довіру закордонних партнерів [32].

Прикметно, що відповіді наших громадян, які взяли участь в опитуваннях, повторюють методички російської інформаційно-психологічної операції проти України.

Причиною такого стану речей, на наш погляд, є низький рівень комунікаційної підтримки антикорупційної реформи в Україні, відсутність активної комунікації між спеціалізованими антикорупційними органами та громадянами на антикорупційну тематику, недостатній рівень інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення про завдання, функції, відповідальність органів державної влади та її посадових осіб, про права громадян на участь в управлінні державними справами, доступу до інформації, та механізми реалізації таких прав тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Shylo S. Peculiarities of the application of legislation on the prevention of corruption in the conditions of martial law. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 2023. Т. 2, № 74. С. 86–93. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.48> (дата звернення: 05.09.2023).
2. Бандурка О. Запобігання корупції в умовах воєнного стану. *Протидія корупції: правове регулювання і практичний досвід* : тези доп. Міжнар.

наук.-практ. конф., м. Вінниця, 28 жовт. 2022 р., Харків, 2022. С. 20–22.

3. Бурда О. Запобігання проявам корупції в умовах воєнного стану в Україні. *Актуальні проблеми протидії злочинності та корупції* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 17 лют. 2023 р., Харків, 2023. С. 25–31.

4. Kalienichenko L. I., Slynko D. V. Peculiarities of the National Agency for the Prevention of Corruption Activities under Martial Law. *Law and Safety*. 2023. Т. 88, № 1. С. 25–34. URL: <https://doi.org/10.32631/pb.2023.1.02> (дата звернення: 05.09.2023).

5. Пастух І. Особливості застосування законодавства у сфері запобігання корупції в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми кримінального права* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 30 лист. 2022 р., Київ, 2023. С. 125–123.

6. Корупція в Україні 2021: розуміння, сприйняття, поширеність. Звіт за результатами опитування населення та бізнесу. *Національне агентство з питань запобігання корупції* : веб-сайт. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/07/1009488299966710444nascr_report_info_sapiens_2021_ukr_final_.pdf (дата звернення: 05.09.2023).

7. Корупція в Україні 2022: розуміння, сприйняття, поширеність. *Національне агентство з питань запобігання корупції* : веб-сайт. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/05/Prezent.opytuvannya-korupciya-2022_FINAL_ukr.pdf (дата звернення: 05.09.2023).

8. Посол ЄС назвав е-декларування останньою умовою для безвізового режиму. *LB.ua* : веб-сайт. URL: https://lb.ua/news/2016/08/25/343550_posol_es_nazval_edeklarirovanie.html (дата звернення: 05.09.2023).

9. Плани дій Ради Європи для України. *Постійне представництво України при Раді Європи* : веб-сайт. URL: <https://coe.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/planidij-radi-yevropi-dlya-ukrayini> (дата звернення: 05.09.2023).

10. Відносини з Україною. *Організація північно-атлантичного договору* : веб-сайт. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_37750.htm (дата звернення: 05.09.2023).

11. Текст Меморандуму про взаєморозуміння з ЄС в рамках нової масштабної макрофінансової допомоги ЄС. *Міністерство фінансів України* : веб-сайт. URL: <https://mof.gov.ua/storage/files/MEMO%20МФД-9.pdf> (дата звернення: 05.09.2023).

12. IMF Executive Board Approves US\$15.6 Billion under a New Extended Fund Facility (EFF) Arrangement for Ukraine as part of a US\$115 Billion Overall Support Package. *International Monetary Fund* : веб-сайт. URL: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2023/03/31/pr23101-ukraine-imf-executive-board-approves-usd-billion-new-eff-part-of-overall-support-package> (дата звернення: 05.09.2023).

13. Звіт про діяльність Національного агентства з питань запобігання корупції за 2021 рік. *Національне агентство з питань запобігання корупції* : веб-сайт. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/06/zvit-nazk-final1.pdf> (дата звернення 05.09.2023).

14. Звіт про діяльність Національного агентства з питань запобігання корупції за 2022 рік. *Національне*

агентство з питань запобігання корупції : веб-сайт. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/zvit-2022/NACP-annual-report.pdf> (дата звернення 05.09.2023).

15. Статистичні дані. *Національне антикорупційне бюро України* : веб-сайт. URL: <https://nabu.gov.ua/activity/reports/> (дата звернення 05.09.2023).

16. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до окремих ініціатив органів влади (липень 2023р.). *Центр Разумкова* : веб-сайт. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-okremykh-initsiatyv-organiv-vlady-lypen-2023r> (дата звернення 05.09.2023).

17. Політичні підсумки 2022 року: оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів (грудень 2022р.). *Центр Разумкова* : веб-сайт. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/politychni-pidsumky-2022-roku-otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-gruden-2022r> (дата звернення 05.09.2023).

18. Довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян України (липень–серпень 2021р.). *Центр Разумкова* : веб-сайт. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/dovira-do-institutiv-suspilstva-ta-politykiv-elektoralni-orientatsii-gromadian-ukrainy> (дата звернення 05.09.2023).

19. Сьоме Щомісячне опитування підприємств «Український бізнес під час війни» за листопад 2022 року. *Інститут економічних досліджень та політичних консультацій* веб-сайт. URL: <http://www.ier.com.ua/ua/institute/news?pid=7046> (дата звернення 05.09.2023).

20. П'ятнадцяте Щомісячне опитування підприємств «Український бізнес під час війни» за липень 2023 року. *Інститут економічних досліджень та політичних консультацій* веб-сайт. URL: <http://www.ier.com.ua/ua/institute/news?pid=7257> (дата звернення 05.09.2023).

21. Щоквартальна оцінка ділового клімату. Аналітичний звіт за результатами опитування керівників промислових підприємств в Україні 2021. *Інститут економічних досліджень та політичних консультацій* : веб-сайт. URL: http://www.ier.com.ua/files/Regular_products/Hotels/Щоквартальна%20оцінка%20ділового%20клімату.pdf (дата звернення 05.09.2023).

22. Індекс сприйняття корупції-2021. *Трансперенсі Інтернешнл Україна* : веб-сайт. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/2021/> (дата звернення 05.09.2023).

23. Індекс сприйняття корупції-2022. *Трансперенсі Інтернешнл Україна* : веб-сайт. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/> (дата звернення 05.09.2023).

24. Index of Economic Freedom. *The Heritage Foundation* : веб-сайт. URL: <https://www.heritage.org/index/visualize?cnts=ukraine&src=country> (дата звернення 05.09.2023).

25. Worldwide Governance Indicators. Control Of Corruption: Percentile Rank. *The World Bank Group* :

веб-сайт. URL: <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?dsid=3&series=CC.PER.RNK> (дата звернення 05.09.2023).

26. FIRST REVIEW UNDER THE EXTENDED ARRANGEMENT UNDER THE EXTENDED FUND FACILITY—PRESS RELEASE; STAFF REPORT; STAFF STATEMENT; AND STATEMENT BY THE EXECUTIVE DIRECTOR FOR UKRAINE. *International Monetary Fund* : веб-сайт. URL: <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/CR/2023/English/1UKREA2023002.ashx> (дата звернення 05.09.2023).

27. Судова статистика. Офіційний веб-портал Судова влада України : веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2022 (дата звернення 05.09.2023).

28. Марченко А. В. Координація та комунікаційна підтримка антикорупційної реформи в Україні : дис. ... доктор філософії ; 281 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2023. 314 с.

29. Про що йдеться у новій методичці рф щодо ведення інформаційної війни в Україні. Центр протидії дезінформації : веб-сайт. URL: <https://cpd.gov.ua/>

main/pro-shho-jdetsya-u-novij-metodychczi-rf-shhodo-vedennya-informacziynoyi-vijny-v-ukrayini/ (дата звернення 05.09.2023).

30. Корупція. Погляд громадян: актуальність проблеми, розуміння причин розповсюдження, знання заходів протидії корупції та оцінка їх ефективності. *Соціальна ініціатива YOУкраїна* : веб-сайт. URL: https://youkraina.com.ua/files/Factum_Group_YOУкраїна_Спецвипуск_Корупція.pdf (дата звернення 05.09.2023).

31. Думка українців: чи можна критикувати владу під час війни? *Компанія «Active Group»* : веб-сайт. URL: <https://activegroup.com.ua/2023/02/15/dumka-ukrainciv-chi-mozhna-kritikuvati-vladu-pid-chas-vijni/> (дата звернення 05.09.2023).

32. Сприйняття загрози корупції громадянами: оцінка влади та вимоги до змін під час війни. *Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва* : веб-сайт. URL: https://dif.org.ua/article/spriynyattya-zagrozi-koruptsii-gromadyanami-otsinka-vladi-ta-vimogi-do-zmin-pid-chas-viyni#_Toc145094551 (дата звернення 18.09.2023).